

Útikalauz a Séd-völgyében 12 állomással (Kolostorok és kertek)

Bevezető

Kevés olyan festői szép sziklavidek van hazánkban, mint a Séd völgye Veszprémben. A patak 60–80 méter mély völgyet vágott a dolomit fennsíkba, s szeszélyes kanyarulatokkal keresi a kitörési pontot. Festői kanyarulatába, mintegy öblébe nyúlik bele délről északra a veszprémi Várhegy és folytatása, a Szent Benedek-hegy. A Várhegynél alkalmasabb helyet megerősített középkori város építésére nem lehetett volna találni. Ide épült tehát Veszprém vára s körülötte - először csak mély völgyében, majd a fennsíkot is meghódítva – a település.

A Séd-völgyében sétálva nem csak a veszprémi táj vadregényes szépségben gyönyörködhetünk, hanem időutazást is tehetünk a város ezer éves múltjának emlékeit felfedezve. Kevés magyar településnek van annyi történelmi vonatkozású műemléke, mint Veszprémnek. A görög apácák kolostorának a Betekints-völgyben megbúvó romjaitól, amely az államalapító Szent István király helykereséséről regél, a tatárjárás viharait átélt Margit romokon keresztül a török hódítás és az azt követő újjáéledés ezer emléke mesél a múlttól. A Séd patak a város belterületén áthaladva összefűzi a történelmi városrészeket: a Temetőhegyet a Jeruzsálemhegygel, a Csapószert a Váraljával meg a Buhimmal és azon át a Cserháttal, és városunk története szempontjából igen érdekes sorsú helyeket érint. A Séd-völgyéből kiemelkedő Várhegy pedig mindig biztos pontként segíti tájékozódásunkat, ahogy várbéli központjával az ezer éves püspökség és világi közigazgatás is biztos alapot és mély gyökeret jelent a veszprémi kultúrának.

Járjuk végig ezt az izgalmas útvonalat!

1. Püspöki pihenő

- **Pajtakerti domb: a káptalani birtokközpont személyzetének házai**

A *pajtakerti domb* és környezete a város képében ma is sajátos színfoltot képező épületegyüttest őriz. E házak legtöbbször a 18–19. század fordulóján épülhetett, a terület funkcióját azonban részben a már a középkorból, de a török idők utáni újjáépítés idejéből biztosan ismerjük. Káptalani majorság volt itt, maga a pajtakert név is magában hordozza a mezőgazdasági major egyik funkcióját. A kőfallal kerített nagy terület szérű lehetett, ahova a gabonát behordták, hogy ott csépeljék ki, illetve nyomtassák. Itt tárolták az állatoknak szánt szalastakarmányt is, a pajta pedig ehhez tartozott.

A kerti lak mögött nagy támfalakkal övezetten számos egykori gazdasági épület áll ma is: magtár, két nagy udvar istállóval-kocsiszínnel, gazdatiszti és cselédlakással. Ezek a nagy, kosáríves kapuk, oszlopos tornácok, boltozott szobák, egykor zsákfelvonós magtárpadrások a barokk kor emlékei.

- **Püspöki és káptalani kerti házak, pavilonok Veszprémben;
a Pajta utcai püspöki pihenő építéstörténete (19. sz.)**

A gazdasági épületek mellett a kanonoki kerteket a 18–19. században szívesen ékesítették pavilonokkal, kerti házakkal, amelyek egyfajta szerény luxust fejeztek ki. Funkciójuk elsősorban a katolikus egyház méltóságainak csakúgy, mint szolgálattevő papjainak pihenését, mai szóval rekreációját szolgálta egyéni vagy közösségi formákkal, a breviárium napi olvasásától, egymás - hűsöléssel, borozgatással, eszmecserevel egybekötött - vendégül látásáig. Szelíd versengés

lehetett az építők között, mert a várban és a vár alatti Séd-völgyben több ilyen pihenőhely is épült. Kerti pavilon állt a Simoga ház (Vár u. 15–17., ma Csikász Galéria) bástyakertjében, a Ferences Rendház terasz kertjében, a Bíró-Giczei ház (melyben 2011 őszétől a Szaléziánium – Érsekségi Turisztikai Központ várja a látogatókat) mögötti teraszon. Ott, a hatszögletű filagóriában írta Veszprém történetével foglalkozó munkáit *Gutheil Jenő* kanonok úr az 1960-as években.

A Pajta utcai püspöki pihenőt *Kopácsy József* veszprémi püspök építtette az 1820-as évek közepén. Ő maga veszprémi iparos család sarjaként nevelkedett, és tehetsége révén nagy ívű pályát futott be. Az egyházi ranglétrán a legmagasabb méltóságig jutott: veszprémi plébános, kanonok, püspök, majd 1838-tól esztergomi érsek és hercegprímás lett. Egyházi feladatai mellett a magyar nyelvújítás lelkes pártfogója volt, irodalmi munkásságáért 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. A nagylelkű, széles látókörű, felvilágosult egyházvezető nevét Veszprémben tér és utca őrzi.

A kerti ház főhomlokzatán dór oszlopos, kétszintes loggia néz déli irányba, a városközpont felé. Az épületben az alsó szinten boltozott pince, a felső szinten eredetileg kandallós szoba várta az ide érkezőket. Most (2011 májusától) cukrászda és kávézó fogadja a vendégeket.¹

- **A középkori Szent Iván-szeg története (délre rálátás a Cserhátra)**

Gyönyörű kilátás nyílik a püspöki pihenő kertjéből a városra. Délre a Cserhát városrészt látjuk, amely a középkori Szent Iván-szeget foglalja magába. A Veszprémet Fehérvárral összekötő középkori út Sédre néző oldalán terült el ez a városrész. Iván a középkorban azonos volt Keresztelő Szent Jánossal, a tímárok, azaz a cserzővargák védőszentjével. Középkori temploma a 16–17. században elpusztult, de a körülötte lakó népesség folytatta korábbi mesterségét, és a munkájukhoz kapcsolódó cserzésről nevezték el Cserhátnak ezt a városrészt, immár a török kiűzése után.

Ha egy kicsit nyugatabbra fordulunk, teljes pompájában látható a Várhegy keleti oldala. A török hódoltság után újjáépült és eredeti szépségében megmaradt barokk váregyüttes építéséhez szinte valamennyi püspök hozzátett valamit a 18–19. században.

- **Veszprémi mecénás püspökök (Acsádi, Padányi, Ranolder, Kopácsy)**

Az Esterházy család cseszneki ágából származó pálos szerzetes, *Esterházy Imre* (1663–1745) veszprémi püspök, majd esztergomi érseknek köszönhetjük a törökidőszak nyomán romokban heverő veszprémi székesegyház barokk stílusú átépítését 1723-ban. (Az „átépítés átépítésére” 100 évvel ezelőtt került sor, ekkor kapta a templom mai neoromán arculatát.)

A Veszprém megyei ősi kishemesi családból származó *Acsády Ádám* (1680–1744) püspök kezdte el építtetni a püspöki palotát, a ferencesek várbeli templomát és kolostorát. Mai pompájukat, miként a terület vízellátását is a munkálatokat befejező *Koller Ignác* (1725–1773) köszönhetjük.

Padányi Bíró Márton (1696–1762) az ellenreformáció vezéralakja építtette a püspöki rezidencia mellett északra látható nagypréposti palotát, a mai Érseki Hivatalt.

¹ BALASSA LÁSZLÓ: *Káptalani kerti lak a veszprémi Séd-völgyében*. =Veszprémi Szemle 2010/3–4. 91–92.

Pészaki Bajzáth József (1720–1802) főpásztor támogatásával valósult meg 1773 és 1782 között a vár északi végében – a veszprémiek szóhasználatával „*a világvégén*” – kimagasló sárga épület, az új szeminárium, papnevelő intézet, amely ma a veszprémi Pannon Egyetem kollégiumaként működik.

2. Kutas tér/Úrkút utcai híd

- **Úrkúti malom**

A veszprémi káptalan malmai közé tartozott a hírneves *Úrkúti malom*, amely két épületből állt: az egyik lakóház volt, a másik a tényleges gabonaörlő hely. A két épület közötti Séd-mellékág működtette a vízikereket. A tornácos lakóház melletti kút kiváló vize látta el a várat ivóvízzel. Az úrkúti malom az 1960-as években még darálómalomként működött. Vízikereke 1969-ben még megvolt, a malom átépítéskor azonban eltávolították és a meglévő berendezéseket is kiszerezték. A malom funkció megszűntével a Séd mellékágát visszaterelték a főágba, és a malomárkot feltöltötték, eltüntetve ezzel a szigetet, amely ma már csak nevében - *Szerelem sziget* - emlékeztet az egykori formájára. A lakóházat korszerű lakássá alakították át, de a tornác alatt megőrizték a védett kutas, a malom épülete pedig vendéglőként üzemel tovább.

- **Tumler Henrik és György vízemelő szerkezete**

Íme az egyszerű, leleményes szerkezet, amely több mint 100 évig tiszta ivóvízzel látta el a vár lakóit. A lakóház tornáca alatti kút biztosította az ivóvizet, az úrkúti malom pedig a nyomószivattyút hajtotta. A 18. századi veszprémi vízvezeték a maga korában rendkívüli teljesítménynek számított.

Kitalálója *Tumler György* ezermester molnár, aki 1766-ban Koller Ignác püspök felkérésére vállalta, hogy innen, a veszprémi vár alatti Úrkútból közvetlenül vizet juttat fel a várba. A feladat megoldását nehezítette, hogy a Séd talajszintje és a Várhegy teteje között kb. 40 méter a szintkülönbség. A tervet elkészítette, de a kivitelezésben korai halála (45 évet élt) megakadályozta. A szerződés teljesítése így fiára, az akkor 18 éves Henrikre maradt. A tehetséges fiú a vizet ólomcsöveken keresztül egy malomkerékkel hajtva juttatta fel a várba. A hidraulikus nyomással működő szerkezet egyszeri pumpálása 4,5 liter vizet jelentett a püspöki palota pinchehelyiségein át a bejáratnál kialakított márványmedencében. Az 1980-as évekbeli ásatások során rekonstruálni tudták a vezetékrendszer egészét. A csorgó kútból kifolyt felesleges vizet egy földalatti, boltozatos téglacsatornában vezették el, amely kívülről megkerülte a püspöki palotát, majd a kápolna és a nagypréposti palota sarkánál távolította el a felesleges- és szennyvizet, amit visszavitt a Sédbe. 1817-ben Tumler Henrik meghosszabbította a vízvezetéket a piactérig, megoldva a belváros egy részének akut vízellátási gondját is. Kisebb javításoktól eltekintve a Tumler-féle vízvezeték több mint 100 évig működött, míg 1896-ban a város kiépítette új vízvezeték- és csatornarendszerét.

Tumler Henrik később híres vízépítő-mérnök lett, ő állította helyre a budai 15. századi szivattyús vízművet, több mocsaras terület (Marcal és a Sárret) lecsapolását irányította, és nevéhez fűződik a veszprémi Tűztorony építése is. Közjót előmozdító munkásságáért II. Lipót nemesi címet adományozott a jeles szakembernek.

3. Tobak utca/Szerelem sziget

- **A középkori Sárszeg története**

A Benedek-hegy keleti lábánál, a Séd-kanyarulatban feküdt a középkori váraljai települések egyike, a *Sárszeg*. Az elnevezés azt a dombos félszigetet jelölte, amelyet a kanyargó Séd ölelt körül, kiöntéseivel gyakran sártengerré változtatva a környéket. Nem is volt annyira lakott, hogy önálló plébániatemplommal rendelkezzen, csupán egy 15. század végi ispotály és Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna alapításáról szólnak a források. A káptalan tulajdona volt ez a terület a középkortól kezdve.

- **Benedek-hegy keleti oldala, a török temető**

A Benedek-hegy keleti oldala sokkal kevesebb szelet kap (Veszprémben az északi, észak-nyugati bakonyi szél a jellemző), azért valamivel lankásabb, gyepes a lejtője s a sziklák sem omlanak. Egy darabját vékony lösz takarja, elegendő, hogy ide temetkezni lehessen - ebben a „sziklavilágban” hasonlóan megfelelő helyet találni igazán nem volt könnyű! Gondolták volna, hogy a Benedek-hegy valamikor temető volt? A 17. századi metszetek szerint a hegy keleti részén török temető volt, de itt pihent egy kisebb kriptában *Sempsei Ferenc* nagyvázsonyi várkapitány is, aki 1680-ban a török ellen vívott berhidai csatában esett el. A törökverő vitéz kriptájának helyén ma a veszprémi Káptalan által 1904-ben állított kereszt látható a hegy tetején, és a várarkot is feltöltötték.

- **Tímárok, tobakok, magyar vargák, szűcsök és mészárosok Veszprémben**

A török hódoltság után bőrfeldolgozással foglalkozó iparosok találtak itt munka- s lakóhelyre. Mivel mesterségükhöz nem nélkülözhatték a folyóvizet, a bővizű, könnyen áradó Séd környéke volt számukra az ideális településhely. Itt, a Benedek-hegy alatt dolgoztak egymás szomszédságában a tobakok s a szintén vízzel dolgozó tímárok, magyar vargák, szűcsök, mészárosok.

A veszprémi *tobakosok* emlékét ma már csak a Püspökvár szikláinak nyugati oldalába vágott Tobak utca őrzi.

A szattyán és kordován bőrök készítését jelentő török eredetű tabak-tobak szavunk, akárcsak maga a mesterség, balkáni közvetítéssel honosodott meg Magyarországon a 16–17. században. (E mesterségek jelenlétére utalnak Magyarország városaiban a víz közelében létesült Tabán nevű városrészek.)

Veszprém városában a tobakos-céh a legrégebbi céhek közé tartozott, jegyzőkönyvét 1692 óta vezették. A veszprémi tobakok főként a kecske, a birka, a juh és a bárány nyers bőrét készítették ki; a kecskebőrt viszonylag vastagabb és nehezebb kordovánná, a birka-, a juh-, meg báránybőröket vékonyabb és könnyebb szattyánná, irhává. A kordovánt a csizmadiák és a német vargák használták felső bőrnek a csizmákhoz, topánkákhöz, cipellőkhöz, papucsokhoz; a szattyánt főként asszonyoknak készített finom csizmák felsőrésszéhez és mindenféle bélésnek. A legvékonyabb szattyánt bőrruhák díszítéséhez, illetve könyvtáblák ékesítésére is használták.²

² NAGY LÁSZLÓ: *A veszprémi tobakok I.* = Veszprémi Múzeumok Közleményei 10. Veszprém, 1971. 189–240. II. rész 17. 1984. 501–530.

A tobak mesterséghez hasonlított a *tímár* tevékenysége, de ők egyszerűbb, vastagabb bőralapanyagot állítottak elő. A bőr kikészítése fáradságos, vízigenyes munka volt, amelynek kényszerű velejárója volt a kelletlen szag, a bűdös környezet. A nyersbőrt először hideg vízben áztatták, majd 8–10 napig mézben fektették. A meszezés után távolították el a szőrt, és ezt követte a pácolás. A bőr pácolása forró, majd langyosra hűtött kutya-, tyúk-, vagy galambtrágyában történt. Ezt követte a cserzés, amelyhez tölgygubacsot vagy fenyőkérgyet használtak. A cserzés befejezése után a szárítás következett, majd újra benedvesítették, faggyú és halzsír keverékével bekenték. A zsíros kezelés után újra áttisztították és befejező műveletként következett a festés, fényezés. Csak ezután került a kikészített bőr alapanyagként a csizmadiákhoz, és a sarut, bocskort készítő vargákhoz.³

4. Szent Katalin kolostor romja

A Séd a Szent Katalin kolostor romjai előtt merész kanyarulattal megkerüli a Szent Benedek-hegyet és festői kis hasadékon szökik át a Buhim-völgybe.

- **A középkori Szent Katalin-szeg és a domonkos apácák Veszprémben (virágzó szerzetesi élet Veszprémben és környékén, a helyhez kötődő magyar nyelvemlékek)**

A várból is jól látható a veszprémiek szóhasználatával Margit-romoknak nevezett gótikus zárdatemplom maradvány, amely Veszprém egyik legjelentősebb és legjobb állapotban fennmaradt Árpád-kori műemléke.

A domonkos rend az 1217-es rendalapítást követő harmadik évben telepedett meg Veszprémben, a Szent Katalin városrészben, melyet a népnyelv Szent Katerina-asszonyszegnek, Szent Katalin-szegnek is hívott. A városrész a kolostor védőszentjéről, a keresztény hite miatt lefejezett Alexandriai Szent Katalinról kapta nevét, aki a diákok, tudósok és szövönők patrónusa volt.

Virágzó kolostori élet jellemezte ekkor Veszprémet és környékét. A Klastrom-völgyben éltek a király fennhatósága alá tartozó *görög apácák*, helyüket a domonkos zárda alapításával egy időben *cisztercita* nővérek foglalták el. *Pálos* remetekolostorok alakultak Szárberényben (ma Almádi), Vázsonyban és Tálodon, a némabarátok (*karthauzi remeték*) éltek Lövdön (ma Városlőd). *Bencés* apátságokat alapítottak Tihanyban, Bakonybélben, Somlővásárhelyen, *premontrei* szerzetesek éltek Rátóton. Veszprém környékéhez köthető több középkori magyar nyelvemlékünk, többek között: a *tihanyi alapítólevél* (1055), a *Margit-legenda* és a *Weszprémi-Kódex* (16. sz.), amit a Szent Katalin kolostor két apácája másolt a klarisszák számára, a *Lányi-Kódex* (1519), amit a somlővásárhelyi premontrei apácák számára készítettek. A mai Városlődön íródott az irodalomban Karthauzi Névtelennek nevezett remete által készített *Érdy-Kódex* (1527). Itt élt pálos szerzetesek másolták Kinizsi Pál felesége, Magyar Benigna számára becses magyar nyelvemlékeinket: a *Festetics Kódexet* (1493), a *Peer Kódexet* (1505) és a *Czech-kódexet* (1513), melyeket imakönyvként használt a nagyasszony.⁴

³ ÉNEKES AMBRUS: *Kézműipar Veszprém megyében*. Veszprém, 2010. 17–20.

⁴ „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Budapest, 2009. és HARMATH ISTVÁN –KATSÁNYI SÁNDOR: *Veszprém megye irodalmi hagyományai*. Veszprém, 1976.

- **Szent Margit gyermekévei Veszprémben (szerzetesek élete, Margit körüli csodák)**

Érthető tehát, hogy a magyar középkori művelődés jelentős helyszínéként tartják számon ezt a kolostort is, amely a veszprémvölgyivel ellentétben a várral szoros egységben, a Benedek-hegy alatt helyezkedett el. Történelmi tény, hogy IV. Béla király lánya, Margit 4 éves korától 10 éves koráig nevelkedett a kolostor falai között. A tatárok elől Dalmáciába menekülő magyar királyi pár ugyanis fogadalmat tett, hogy a tatártól való szabadulás esetén születendő leánygyermeküket Istennek szentelve apácának adják. Így került Margit 1246-ban a domonkos nővérek veszprémi kolostorába. Életét legendairódmunk legértékesebbje, a *Szent Margit Legendája* mutatja be. A három részből álló elbeszélés Margit kolostori életéről, csodáiról és a vele együtt élő domonkos nővérek vallomásaiból rajzol képet a szent életű leányról. Megörökítője *Ráskai Lea* domonkos apáca (1510), korának legműveltebb kódexmásolója volt a Nyulak szigetén (ma Budapest, Margitsziget).

Boldog Margit királyleány, aki a legendát idézve „*vala igen szép szűz testtel...de szebb vala hittel*” szentté avatását már röviddel halála után kezdeményezték. 1276-ban hivatalos egyházi vizsgálat indult, amelyben megszólaltak a vele együtt élő rendtársak, csodatételeinek tanúi, de csak 1943-ban avatták szentté Árpád-házi Margitot.

Volt a kolostornak egy másik nevezetes lakója, *Boldog Ilona*, aki Krisztus öt sebéit viselte testén, és ugyancsak dominikánus apáca volt. A boldognak tisztelt Ilona Margittal együtt élt Veszprémben is, és mint a novíciák vezetője, 1270 körül halt meg a kolostorban. Emlékét, tiszteletét a veszprémiek is fenntartották, és a Székesegyház egyik üveglakán megörökítették.

A kolostort 1552-ben hagyták el lakói egy végzetes támadás után, amikor is Veszprém városa hosszú időre török kézre került.

- **Szent Katalin kolostor épületmaradványainak bemutatása, régészeti feltárások és leletek**

Az egykori épületegyüttesből ma már csak a kolostor templomának romjai láthatók. Az egyhajós, kelet-nyugati tájolású templom első építéskor egyenes szentélyzáródású volt. Bejárata a nyugati oldalon nyílt. A 15. század végén a hajóhoz, azzal azonos szélességű, a nyolcszög öt oldalával záródó szentélyt toldottak, amit kívülről támpillérekkel támasztottak meg. Az új szentély mellé északról új sekrestyét is építettek. A gótikus szentélyt hálóboltozat fedte. A szentélyben lévő főoltáron kívül, a hajóban négy mellékoltár állt, kettő a diadalív nyugati oldalán, kettő pedig a hajó közepe táján.

A kolostori templomokban az apácák csak a szentélyben tartózkodhattak, a hívek pedig tőlük elzárva, csak a hajóban. Ez az oka annak, hogy a hajó és a szentély azonos nagyságú.

A templom régi falaiból a 15. században meghosszabbított szentély északi és keleti fala, a sekrestye nyugati indítása, a déli templomfal melletti kerengőfolyosó, valamint a hajó és a nyugati bejárat lépcsői láthatók.

A kolostor templomában 1936-ban *Rhé Gyula* veszprémi múzeumigazgató, 1966-ban *Dax Margit* régész végzett kisebb kutatást.⁵

Sajnos a templom déli oldalához hajdan csatlakozó kolostorból ma semmi sem látható. A kolostor alaprajzát sem ismerjük, a rajta lévő épületek a régészeti feltárást nem tették lehetővé. Ha az épületet nem is ismerjük, a benne folyó életet annál inkább! Érdemes elolvasni Margit 1271-ben megindult szentté avatási procedúrájának anyagát, amelyet *Gutheil Jenő* kanonok, városunk Árpád-kori történetének tudós kutatója fordított le és adott közre⁶, de *Kodolányi János* Boldog Margit című pompás regénye is hiteles képet fest a kolostor mindennapi életéről.

Az egyházi eljárás során kihallgatott 110 tanú egy része együtt élt, tanult Margittal Veszprémben. Vallomásaik szerint a következőképpen alakult a domonkos apácák napirendje: Éjszakai álmukat éjjel két órakor szakította meg a csengettyűszó, amely zsolozsmára hívott. Három óra körül végeztek, és mentek vissza a hálóterembe. Reggel hat órakor a primát mondták el a templomban, utána a káptalanterembe mentek, ahol meghallgatták a perjelnő intelmeit. Az ott megvallott mulasztásokért a főnöknő büntetéseket - imákat, böjtöt, ostorozást - szabott ki. A káptalan után a templomba mentek az első misére, ahol évente tizenöt-ször áldozhattak a nővérek. Ezután elszéledt a nővérsereg, mindenki a maga munkájára: zárda, templom takarítása, konyhai munka, betegápolás ... Kilenc órakor a zsolozsma tertiáját végezték, majd utána következett az énekes konventmise. Tizenkét órakor karban sextát mondtak, majd az ebédlőterembe vonultak. Ebédjük főzelék, hal, rák és tésztaféléből állt. Húst csak a betegek ehettek. Étkezés alatt az evangéliumokból vagy a szentek életéből olvastak fel. Ebéd után beszélgethettek, mert egyébként a munka is hangtalanul folyt. Ezt követően ki-ki a munkahelyére vonult, konyhába, a munkaterembe, ahol a zárdai varrás és a templomi ruhák készítése foglalta el a nővéreket. A délutáni munkát a zsolozsma két utolsó részének elmondása zárta le. A vesperást hat óra tájban mondták, a completoriumot besötétedés előtt, miután elköltötték szerény vacsorájukat, ami kenyérből és vízből állt. Amikor végeztek pihenőre tértek.

5. Labirintus kertek/ Miklós utcai malom

- **Kallómalmok a Séden: csapók, posztókészítők, a híres veszprémi cifraszűrt készítő szűrszabók**

A Séd vízi energiáját hasznosították a *szűrposztó készítő mesterek*, a kallómalmokat működtető *csapók*. Itt a kishíd túloldalán álló ház is egy csapómesteré volt hajdanán.

A csapók gyapjúművesek voltak, akik a gyapjú tisztítását és feldolgozását végezték. A feldolgozandó szőrt először tisztították, mosták, majd finomították. Ezt követte a csapás, vagy tömörítés, amit a kallómalomban végeztek. A nedves gyapjúszövetet vízi energiával mozgó ütőfejek sulykolták össze szövétté. A víz sodrásába állított anyagot bunkókkal verették, erős vízszugár kíséretében hatalmas nehezekekkel sulykolták. Alkalmanként hengerek közé préselték, tömörítették, hogy a posztó kellő vastagságú legyen. A finomítás elvégzése után sűrű,

⁵ KRALOVÁNSZKY ALÁN: *Koldulórendek Székesfehérvárott és Veszprém megyében*. = Koldulórendi építészeti a középkori Magyarországon. Művészettörténet–Műemlékvédelem VII. Budapest, 1994. 91–103.

⁶ GUTHEIL JENŐ: *Árpádházi Boldog Margit Veszprémben*. Veszprém, 1942.

vízhatlan, nemezszerű posztót készítettek, amely a korabeli felsőruhák egyik fontos alapanyaga volt.

A kallómalmokból, a csapóktól a kész posztó a *szűrszabókhoz* került. Az általuk készített ruhafélék közül a legnagyobb híre a bakonyi – a térség központjáról veszpréminek nevezett – *cifraszűr* tett szert. Ez a régies kabátféle rövidebb volt, mint az alföldi szűr, hogy a bokros, csalitos helyeken járkáló pásztort, parasztot ne akadályozza mozgásában. Ujjait posztóval bevarrták, „befenekelték”, hogy zsebként használati tárgyakat, kincseket rejthessenek el benne. Derékig érő gallérját hímzéssel és posztórátéttel díszítették, amely divatot teremtett az egész országban.⁷ A betyárokat - Sobri Jóskát, Milfait Ferkót - is ilyen bakonyi cifraszűrben ábrázolták.

Veszprém iparos társadalmában az első hely a csapókat illette. Számuk szerint is ők voltak legtöbben. 1813-ban 214 csapót írtak össze a városban.⁸ A nevezetes iparág kialakulását s későbbi virágkorát a vidék jelentős juhtenyésztése alapozta meg. A Veszprém környéki legelőkön nagy számban tartottak magyar, hosszúgyapjas racka juhokat. Őket követték az „igen gazdag, büszke és tekintélyes” veszprémi szűrszabók, akik azonban a cifraszűr divatvesztésével a 19. század végén elszegényedtek.

Helyüket és szerepüket az 1884-től működő posztgyár vette át Veszprémben, amely a Szalay István-féle malom vízi erején alapult és annak helyiségeit használta. A durvább posztóból Ausztriába és Bosznia-Hercegovinába exportáltak. Az I. világháború éveiben a hadsereg számára lópokrócot szállítottak.

- **Betyárvilág a Bakonyban és Veszprémben (Milfait Ferkó, Sobri és Savanyú Jóska)**

Igen elterjedtek és népszerűek vidékünkön a bakonyi betyárhistóriák. A betyárok személyisége azonban koronként változott. A 19. század legendás hősei Milfait Ferkó és Sobri Jóska voltak.⁹ A 20. századi történetek Doma Vendelhez és Savanyú Jóska személyéhez kapcsolódnak, akinek sírján Tótvázsonyban ma is mindig friss virág van. Rablásokról, csínytevésekről a következő történetet jegyezte le Vajkai Aurél: *„Egy udvarban egy kocsit láttunk, rajta volt négy zsák gabona és négy üres zsák korpa, hogy reggel mennek a malomba. Voltunk vagy tízen. Nekiálltunk a kocsinak, darabokra szedtük és felhordtuk egyenként a tetőre. A tetőn, a legcsúcsán összeraktuk a kocsit. Az üres zsákokba öntöttük a gabonát, kicsinyenként hordtuk fel. Fenn kiöntöttük, ahogy volt, a kocsiba.*

Reggel jön az ember, hogy befogja a lovakat, megy a malomba. Sötét volt, keresi a lámpát, de nincs kocsija. Hol az ő kocsija, kereste a szomszédban is. Mikor már a nap süttött jó szélesen, már hajtott a kanász is, kérdi: – Mit káromkodik, mit keres? – Hát ellopta valaki a kocsiját a gabonával együtt. – Maga szerencsétlen ember,

⁷ ÁCS ANNA: *A bakonyi szűr híre neve.* = Bakonyi-Balatonai Kalendárium 1997. Veszprém, 1996. 119–129.

⁸ Veszprémben az 1813. évi iparos összeírás szerint 214 csapó, 30 szűcs, 31 szűrszabó, 18 takács, 19 tobak, 52 magyar varga, 45 német varga, 105 csizmadia, 53 csutorás, 24 pintér, 44 bognármester dolgozott. A Séd vízerejét 46 molnár használta ki. Veszprém Megyei Levéltár, V. 102. h.

⁹ 1836 karácsonyán talponálló bíróság ítélte őket halálra Veszprémben. Körözövelüket, a tanúkihallgatási jegyzőkönyveiket és ítéletüket a Veszprém Megyei Levéltárban lehet elolvasni.

nem látja, mi van a háztetőn? – Akkor nézett nagyot, hogy hol van az ő kocsija. A szomszédok segítették leszedni a tetőről.”¹⁰

- **A Benedek-hegy meredek nyugati oldala. Hogyan mentették meg az Öngyilkosok Sziklájáról leugró embereket?**

Ha tekintetünket a háttérben magasodó Szent Benedek-hegy szikláira emeljük, látjuk, hogy itt a nyugati oldalon teljesen függőleges, sőt túlhajló a sziklafal. Ez volt az *öngyilkosok sziklája*, innen vetették le magukat a szikla alatt levő kis ház udvarára. Gondolhatjuk, hogy a ház tulajdonosának milyen kellemetlen volt ez az egész, csődülettel, vizsgálattal... azért aztán nagy halom szalmát rakott a szirt alá, s az öngyilkosjelöltek így némi ficamodással és ájulással bár, de túléltek a kalandot.¹¹

- **A Benedek hegy nyugati lábánál álló házak jellegzetességei (Káptalan/Kolostor utca)**

A kanonokok külön házakat építettek maguknak, előbb a Várban, majd a váralján. A kanonokok száma a 15. század folyamán 22-ről 36-ra emelkedett, ami szintén a káptalan megerősödését jelezte. Veszprém a törökvilág előtt az ország leggazdagabb püspöksége volt. A káptalan tagjainak Veszprémben saját házuk volt, ezek a Vár északi oldalán sorakoztak. E városias jellegű, igényesebb kiképzésű, később barokk arculatot kapó épületek a városrész fontosságát és viszonylagos gazdagságát tükrözték.¹²

6. Patak tér

- **Veszprém legkorábbi kereskedelmi csomópontja, Beszédkő-piactér**

Itt a Séd partján a Patak tér és a Jókai utca találkozásánál haladt az a fontos kereskedelmi útvonal, amely Buda–Székesfehérvár, illetve Bécs és Itália irányába húzódott. A vár északi foka alatt, a Séd hídjánál lehetett ezt az utat biztonságosan lezárni, ellenőrzés alatt tartani és az átmenőket megvédeni. Nem véletlen, hogy itt alakult ki Veszprém első (már az 1055. évi tihanyi apátság alapítólevelében említett) piactere, amit a korabeli források *Beszédkő* nevű piacként emlegetnek.

A *Beszédkő* elnevezést a várhegy Beszédkő nevű sziklájáról kapta, amely alkalmas volt arra, hogy onnan szóljanak a vásári sokasághoz. Vásárok napján ugyanis törvényt napokat is tartottak, ahol ügyes-bajos dolgaikat is elrendezhették a vásárra érkezők.

Veszprém másik piaca a Várhegytől délre, a mai Óváros téren volt. Felváltva hol itt, hol ott tartották a vásárokat. A Beszédkő-piacon szerdán, a mai Óváros téren (akkor Szent Tamás falva) szombaton tartották a heti piacot. Ezen kívül voltak országos vásárok is Szent György napján (április 24.) és Áldozócsütörtök ünnepén (húsvét utáni 40. nap). A középkori gyakorlat továbbélését mutatja, hogy a 19.

¹⁰ VAJKAI AURÉL: *A Bakony néprajza*. Budapest, 1959. 128–134.

¹¹ CHOLNOKY JENŐ: *Veszprém*, Kalocsa, 1938. 75.

¹² TÓTH SÁNDOR: *Adalékok a veszprémi Vár-alja telektörténetéhez*. = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 8. Veszprém, 1969. 270–279.

század közepén itt a Patak téren *Kispiac*, míg a mai Óváros téren a 20. század közepéig a *Nagypiac* működött.¹³

- **A káptalani jószágkormányzóság épülete (Gizella Hotel és Étterem), a káptalan birtokai és gazdálkodása**

A mai Patak tér korábban jóval nagyobb kiterjedésű volt, mint most és közvetlenül kapcsolódott a Séd átkelőhöz és így az országúthoz. Kisebbé akkor zsugorodott, amikor a 18. század végén megépítették a tér torkolatát elzáró nagy káptalani épületet, a mai Gizella Hotel és Étterem „elődjét”. Innen irányították a káptalan birtokában lévő területek gazdálkodását, és ide szállították a betakarított terményeket is.

- **A püspöki és káptalani városrész határa (Veszprém két földesura: a püspök és a káptalan – kik voltak a káptalant alkotó kanonokok?)**

A várhegy északi oldalán húzódott a püspökség és a káptalan veszprémi birtokai között a határ, amit az akkor még a Patak téren szabadon álló Nepomuki Szent János szobor jelzett. A határvonaltól északra feküdtek a káptalan birtokai, ettől délre a püspök uradalma.

A *káptalan* a kanonokok – rangban a plébános felett álló papi tisztségviselők – testülete volt, akik tanácsadó testületként támogatták a püspököt az egyházmegye igazgatásában, a székesegyházi feladatok ellátásában. A káptalanban a kanonokok feladataik és rangjuknak megfelelően neveket viseltek: a *nagyprépost* volt a káptalan vezetője, az *olvasókanonok* a káptalani iskola irányítója, az *éneklő kanonok* a székesegyházi szertartások felügyelője, az *őrkanonok* a kincstár, a pecsét, a levéltár őre. Ők négyen voltak az *oszlopos kanonokok*. Utánuk a *főesperesek* és a *mesterkanonokok* következtek. Az utóbbiak egyike, a *dékán* volt a közös káptalani gazdálkodás vezetője. Szolgálatukért a kanonokok megfelelő javadalmakat élveztek, amely jól jövedelmező birtokokat és pénzbevételi forrást jelentett.

- **Fürdőházak, fürdők a Séd-völgyben**

A Patak tér túloldalán, a Séd kiszélesedésében már a 15. századtól káptalani fürdőház működött. Később gőz- és kád-fürdőházak üzemeléséről tudunk, de a Séd-mentén fekvő kertek alkalmas helyein, a Séd vizében is szoktak fürödni a veszprémiek.

- **Képfestők Veszprémben (Csikász család)**

Vízhez kötött ősi mesterség volt a képfestőké, amelynek első veszprémi említése 1775-ben történt. A kézi dúcnyomáson alapuló textilfestők alapanyagot készítettek a viselethez, amelyet különösen a magyarországi németek kedveltek. 1830-ban Stoll Miklós alapított képfestő manufaktúrát Veszprémben, ahol főleg képfestő vásznat készítettek.

A gyár mellett a 20. század elején két képfestő mester dolgozott. Egyikük Csikász Imre „nemes és nemzeti kisiparos”, *Csikász Imre szobrászművész* édesapja, aki

¹³ SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Veszprém korai történetének néhány kérdése* = Válaszúton. Pogányság – keresztényég, Kelet–Nyugat konferencia a X–XI. század kérdéseiről. Veszprém, 2000. 129–158. Solymosi László akadémikus itt tisztázza egyértelműen, hogy a Szent Tamás szeg nem a várhegytől északra, hanem a mai Óváros-tér Szent Anna kápolna közötti területen feküdt!

Hosszú utcai (ma Jókai utca) műhelyében dolgozott. Lakása átépítve ma is áll innen 100 méterre északra, a „Nagy-híd” túloldalán.

Csikászék nagy udvaros telke lenyúlt a Sédig. Az udvaron szárították a megfestett textileket és ott voltak a földbe ásott „kipák” a festőanyag, az indigó tárolására. Egyéni szerencsétlensége, hogy vagyont érő kipáit egy hirtelen jött vihar elmosta, ugyanis munkásai – figyelmeztetése ellenére – nem fedték be a festéktartályokat. Alig fél óra alatt vált majdnem koldussá. Alkalmazottait el kellett bocsátania, házában kényszerűségből fűszerüzletet nyitott, hogy eltarthassa népes családját. Tehetséges fiát sem tudta maga taníttatni, ifjabb Imre a püspökség támogatásával végezte el iskoláit és vált a város egyik legnagyobb művészevé.¹⁴ Szülőháza az Esterházy utca sarkán áll, homlokzatán emléktábla látható.

Pár lépéssel felette az Esterházy utcában található az egykori kályhásmeister háza, középkori kemencével, régmúlt idők hangulatát idézve. Az épületen az Országos Műemléki Felügyelőség 1982-ben szerkezeti megerősítést, falkutatást végzett, majd az 1988. évi teljes helyreállítás után a *Magyar Építőipari Múzeum* részére átadta. A kert a város egyik legszebb panorámáját tárja a látogató elé.

7. Davidikum/Szent László templom

- **A középkori Szent Margit szeg/Temetőhegy (Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon)**

A középkori Veszprémben a Betekints-völgy Várhoz közeli területén helyezkedett el a hat váralji település egyike, a *Margit-szeg*. Területe, amely a káptalan birtokaihoz tartozott, a mai Viadukt, a Szent László dombja és a Séd bal parti vonalával határolható körül.

Eredetileg a Szent László-dombját *Temetőhegynek* nevezték, de a sorozatos tereprendezésekkel és útkorszerűsítésekkel sikerült úgy körbefaragni a dombocskát, hogy mára már nyoma se maradt a hajdani temetőnek.

- **A középkori Margit-templom, a barokk kápolna, a 20. sz.-i Szent László templom története**

A középkori *Margit-szeg* központjában a domb tetején a *Szent Margit-plébániatemplom* már 1359-ben állt és búcsújáró hely volt. A hozzá tartozó település azonban még korábbi időkre nyúlik vissza. A domb tetején álló jelenlegi Szent László templom mellől 10. századi sír került elő. A káptalan tagjainak Margit-szegi házairól, malmairól későbbi oklevelek is tanúskodnak.

A Szent Margit-plébániatemplom védőszentje *Antiochiai Szent Margit* volt, a négy fő szűz és a tizennégy segítőszent egyike. Legendája szerint 275. július 13-án halt mártírhalált, mindössze 15 évesen.

Antiochiai Szent Margit a magyar Árpád-kor kivételesen tisztelt szentje volt, aki a „*Királyság Patrónája*” (*Patrona Regni*) címet viselte. Kultusza akkor élte virágkorát igazán, amikor II. Endre szentföldi keresztes hadjáratáról (1217) hazahozta koponyaereklyéjét. Hazai kultuszának része lehetett abban, hogy IV. Béla Margitnak nevezte el a tatárjárás borzalmaitól való szabadulásáért cserébe Istennek ajánlott leányát.

¹⁴ ÁCS ANNA: *Mesterségek a Séd közelségében*. = A Séd völgye Veszprémben. Veszprém, 2000. 65–71.

A templom a török korban elpusztult, csak szentéje maradt fenn. Az elhagyott szentélyhez 1740-ben építtetett Pöstyéni Mihály örkanonok az eredeti templom tájolásának megfelelő, nyugati bejáratú, *huszártornyos, barokk kápolnát*. Ezt a kápolnát bontották aztán le a 20. század elején és építették helyette 1902 és 1905 között a fordított tájolású, egyszerű, eklektizáló neoromán Szent László templomot.

- **Davidikum (rövid építéstörténet, Zsolnai Dávid kanonok)**

A gyönyörű kert közepén, magányosan álló klasszicista homlokzatú, sárga épületet *Dávid Árvaháznak* nevezték, neve mára *Davidikumra* egyszerűsödött. Az alapítójáról, illetve annak védőszentjéről, Szent Dávidról kapta nevét. A veszprémi káptalan egyik nagylelkű kanonokja, *Zsolnai Dávid* végrendeletével alapozta meg a nevelőintézet létrejöttét. Akarata szerint az intézet az elhagyott, szegény, árva, fiú és leánygyermekeket karolta fel - felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül. A gyermekek 6 éves kortól keresőképesé válásukig részesültek ellátásban és oktatásban. Az 1910-es években 78 gimnazista és 6 elemista volt a Davidikum lakója.¹⁵

Az épület tervrajzát *Hild József* pesti főépítész készítette, a kivitelezést *Vizler János* veszprémi kőművesmester vállalta. A klasszicista emeletes épületet (az utca felől kétszintes, a Séd felől három) 1828 nyarán adták át. Külsőleg 1909-ben változott, amikor emeletréépítéssel bővítették. Az államosítás után (1948) pártiskolaként működött. A rendszerváltás után visszakerült a katolikus egyház tulajdonába és középiskolai kollégiumként funkcionál.

8. Viadukt

- **Hidak Veszprémben (hogyan közlekedtek a Sédén keresztül)**

Veszprémben, ha hidakról beszélünk, mindenki a viaduktra gondol, pedig településünk a hidak városa. A Séd patak mély völgyeket vágott a dolomitsziklákba, így valósággal szétdarabolta a házsorokat, elvágtá egymástól az utcákat.

A várost átszelő egykori postaút legrégebbi hídja a Patak tér mellett elhaladó „*Nagy híd*”, amely összekötötte a káptalani városrészt a püspöki birtokrészszel.

Legrégibb, meglévő hidunk a „*Fejesvölgyi kőhíd*”, az állatkert végében, tőle keletre. Feltehetően a 18. század második felében épült.

A Séd völgy apró hídjai is fontos feladatot látnak el: lehetővé teszik a gyalogosforgalmat. Sétánk során átkelünk a *Viadukt alatti gyaloghídon*, majd az *állatkerti út hídján*. A vidámpark egykori bejárata előtt a *Gábrriel híd* őrzi már csak a leégett malom nevét és helyét. Kedvesek a vidámpark hídjai, közöttük a legszebb: a *Sóhajok hídjá*. A vidámparkot követően az *Éllő malom előtti közúti híd* vezet ki bennünket a Csatár hegy felé.

Szépek a Benedek-hegy keleti oldalának hídjai is. A Benedek-sziklát megkerülve a *Tobak utcai*, majd a *Szerelem-szigeti híd*, az *Úrkút utcai* házak között pedig a másik végéhez vezető *gyaloghíd* látható.¹⁶

¹⁵ PERÉNYI ANTAL: *A veszprémi Dávid-árvaház története*. Veszprém, 1892.

¹⁶ GY. LOVASSY KLÁRA: *Veszprém város hídjai = A Séd völgye Veszprémben*. Veszprém, 2000. 58.

- **A Szent István völgyhíd építéstörténete (1938), háborús károk és felújítása**
A Viadukt megépítése előtt a Balaton és a Mezőföld, valamint a Székesfehérvár felől jövő utak a Séd-völgy déli oldalán érték el a várost. A Szombathely, Pápa, Győr vidékeiről jövő utak a Séd völgynek északi oldalán futattak be, s a két összefutó útszélvonal között csak a szűk Horgas-utcán át volt kapcsolat, ráadásul úgy, hogy le kellett ereszkedni a Séd völgybe, aztán megint ki kellett evickélni belőle.

Ezt a közlekedési nehézséget hidalta át az 1938-ban elkészült veszprémi Viadukt, amely azóta is fontos szerepet tölt be mind a város egyes részeinek összeköttetésében, mind az 1930-as évektől kialakuló főúthálózat Veszprémen átfutó szakasza, a 8-as út vonalvezetésének korszerű megoldásában. A Szent István völgyhíd Folly Róbert (1889–1965), a kor legnevesebb hídmérnökének tervei alapján épült. Ez volt Magyarország első felső pályás ívhídja; a Duna-hidak után leghosszabb áthidalással. A híd között 13,5 m hosszú szakaszon megmaradt az eredeti dolomitszika.¹⁷

A hidat hivatalosan 1939. június 18-án avatták fel - két hónap múlva pedig kitört a második világháború: a viadukt a várt autósturizmus helyett a harci járművek, menekültek vonulását szolgálta.

1944 decemberében a német hadvezetőség tervbe vette a város közüzemei, a víz- és villamosmű, valamint a viadukt felrobbantását. *Márföldy Aladár* (1893–1988) városi főmérnök tárgyalásokkal próbálta rábírní a német városparancsnokot, hogy ne robbantsanak a városban. Ennek ellenére egy német utászkülönítmény még decemberben robbanótölteteket helyezett el mindkét hídszerkezeten. A hidat ettől kezdve szigorúan őrizték. A városi főmérnök *Takács József* és *Tisztartó László* gépészekkel együtt csellel hatástalanították a robbanótöltetek többségét.

1945. március 21-ről 22-re virradó éjszaka az utolsónak nyugat felé távozó német csapat egység a viaduktot is felrobbantotta. A nagyívnél a robbanószerkezet hatástalanítása tökéletes volt, csak a gyújtószinórok égtek. Sajnos a kisív középső íve leszakadt, egy pályalemez a mélybe zuhant. A híd forgalma nagyon rövid ideig szünetelt: orosz katonai segítséggel fahíd épült a sérült részekre. Végleges helyreállításra 1947–48-ban került sor, a híd eredeti tervezője, *Folly Róbert* irányítása mellett.

9. Betekints Hotel és Étterem (sarok)

- **Vízimalmok a Sédén (Puskás és Gábrriel malom)**
A Séd vízi energiája régtől fogva szolgálta a patak mellé települt embereket. A történelem során felhasználta a Séd vizét a bőripar (tobakok, tímárok), a szűrposztó készítés (kallómalmok, csapók), a kékfestő manufaktúra, építettek rá a 19. században Sólyban papírmalmot, és végig a patak mentén fűrészmalomok, gabonaörlő malomok zakatoltak.

A *Puskás*-, korábbi nevén *Barna-malom* feltételezhetően az egyik legrégebbi veszprémi örlőhely. Már 1269-ben említik Korláth-malom néven, amelyet a veszprémi Káptalan vásárolt meg 1452-ben. Később az idetelepülő jezsuiták javították, bővítették. A rend megszüntetése után, 1773-ban a malom Mária

¹⁷ GY. LOVASSY KLÁRA: *A veszprémi Szent István völgyhíd* = A Séd völgye Veszprémben. Veszprém, 2000. 45.

Terézia királynő által alapított Tanulmányi Alap tulajdonába került, és ennek bérlői üzemeltették a 20. század elejéig. Időközben egy ideig posztókallóként működött a két alulcsapott kerék által hajtott malom, majd miután bérlője *Fehér Sándor* posztós 1902-ben megvásárolta a Tanulmányi Alaptól, 1906-ban turbina-meghajtásúvá építette át. Így működött 1950-ig. A ma látható 18. századi barokk épületet 1976-ban a város megvette utolsó tulajdonosától *Puskás István* molnármestertől és városi vendégház céljára állíttatta helyre.

- **Csárdák, szórakozóhelyek a Betekints-völgyben: Betekints-csárda**

Szabadtéri szórakozóhelyben nem bővelkedett a város, ezért aztán a romantikus környezetben lévő, nagy gesztenyefáktól övezett Betekints-csárda és a völgy végében megbúvó Kiskúti-vendéglő a műfaj leglátogatottabb intézményeivé válhattak.

A Betekints-csárda Veszprém városának egyik legrégebbi szórakozóhelyeként ismert. A 18. század második felében épült barokk épület az utca felől földszintes, az udvar felől pedig kétszintes volt. A májustól októberig nyitva tartó kerthelyiséget főleg fiatalok látogatták, esténként egy harmonikás, vagy a háromtagú tánczenekar muzsikájára szórakozva. Táncra csütörtök, szombaton és vasárnap este nyílt lehetőség. A télen-nyáron nyitva tartó vendéglői helyiségben péntekenként halászlét és túrós csuszát is lehetett fogyasztani. A vendéglőt 1930-ban Piller József bérelte, 1936-ban Lohonyay József tulajdonába került át. Lohonyay állandó hideg-meleg ételekkel, elsőrendű Balaton-melléki borokkal és Petánci gyógyvízzel növelte kínálatát. Ma teljesen átépítve és kibővítve működik, csupán funkcióját őrizte meg: vendéglátóhely.

- **Állatkert (vadasparktól az állatkertig, rövid történet)**

A II. világháború után Veszprémben is létesítettek állatkertet és vidámparkot. Az ország első vidéki állatkertje a „*Kittenberger Kálmán (akkoriban még: Úttörő) Növény- és Vadaspark*” 1958-ban nyitotta meg kapuit a *Fejlesztés-völgyben* 100 hektár területen.

A völgyben hagyományos állatkerti állatok láthatók: az egzotikus élőhelyről származó nagymacskák, a hatalmas méretű kamcsatkai medvék, de kuriózumokkal – például a játékos madagaszkári félmajmokkal- is találkozhatunk. Számos, korábban nem tartott állat, mint például a nagytestű rágcsáló pampanyúl, a kapibara látható már az Állatkertben, és a nemzetközi fajmentő program keretében érkezhetett egy, Magyarországon csak Veszprémben látható dzseladapávián csapat is.

A felső, úgynevezett Gulya-dombi rész legújabb fejlesztése hazánk egyik legszebb, és 1 hektáros nagyságával kiemelkedő *Afrika-szavanna kifutója*. Itt találtak otthonra a zebrák, antilopok és a rendkívül népszerű szélesszájú orrszarvúcsalád: Pablo, Rebeka és Naruna is. Látványos újdonság, hogy – jó időben - négy zsiráfika is látható a hatalmas kifutóban!

2010 őszén került átadásra az *Afrika ház*, ahol az időjárás viszonyosságaitól függetlenül, üvegfalal elválasztott látogatói térből figyelhetőek meg a lenyűgöző hosszúnyakúak, amelyek – vagy mondhatni inkább akik – Németországból illetve Dániából érkeztek Veszprémbe.

A szavanna kifutó szomszédságában épült fel a kialakításában és tematikájában Európában is egyedülálló komplexum, a *Csimpánzvilág*, minden tekintetben megfelelő a modern kor turisztikai, állatkertészeti elvárásainak. Jelenleg két

csimpánzcsapattól hangos a ház, melynek belső látogatói tere lehetővé teszi, hogy télen is megtekinthetők legyenek az Állatkert emberszabású sztárjai.

Az Állatkert programkínálatában népszerűek a rendszeres, napi állatbemutatók: a szakemberek a látványteretéseik során számos érdekességet árulnak el kedvenceikről.

2010 márciusában került átadásra a családok és lurkók között hatalmas népszerűségnek örvendő *Kölyökdzsungel játszóház és terrárium*, itt üvegfalon keresztül figyelhetők meg a hatalmas albínó tigrispitonok, a bizarr, szemüket nyelvükkel tisztító madagaszkári nappali gekkók és a hangulatuktól függően mindig más színű jemeni sisakos kaméleonok is. Az egyedileg tervezett és elkészített 300 négyzetméteres játszóház nemcsak színei és formavilága miatt ragadja magával a látogatót, hanem különleges témájú, az állatokhoz, magához az Állatkerthez kötődő játékelemeivel is. Ki ne mászna be szívesen egy állatszállító ládába, vagy bukdácsolna végig a lajhárúton, miközben megpihenhet egy papagájklubban?

A Veszprémi Állatkert, amelyet meghatározóan a természetközeli tartás jellemez, több funkciót ötvözve áll az idelátogatók rendelkezésére: bemutat, oktat, szórakoztat miközben tudományos célokat is szolgál.

A Veszprémi Állatkert az év minden napján várja a látogatókat!

- **Dolomit sziklák, mászható sziklafalak, barlangok**
Éppen a Betekints Hotel és Étteremmel szemben van a Séd-völgyi *dolomit sziklák* egyik legszebb részlete. A hegy- és falmászók gyakorlóhelye ez a szakasz, mert a hatalmas magasságú dolomit-sziklák felszíne olyan kemény, olyan tömör, hogy kézzel nem lehet lefeszegetni róla egy darabot sem.
Titkos *barlangjairól* Cholnoky Jenő veszprémi születésű földrajztudós így ír: „A Betekintssel szemben fekvő sziklafalban nagy fülke tátong, ennek oldalában, szűk lyukon át belemászhatunk egy gömb alakú barlangüregbe, abból meg még feljebb egy második, nagy, gömb alakú üregbe. Mi gyerekek gyertyával sokat mászkáltunk ebben a „török-lyuk” nevű kis dolomit barlangban, de különben semmi szép nincs rajta. Valószínűleg a kemény dolomitba beletelepült, valami lazább anyag pusztult ki innen, de semmi esetre sem mesterséges és keletkezésére nézve nem hasonlít a mészkőben található barlangokhoz.

10. Vidámpark bejárata

- **A veszprémi vidámpark története (kisvasút, csónakázó- és madártó, majálisok...)**
Az állatkert kijelölése után kézenfekvő volt, hogy a *Vidámpark* is a Betekints-völgyben kapjon helyet. 1961. május elsején nyitotta meg kapuit a – kor gyakorlatának megfelelően - társadalmi munkában megépített létesítmény, ahol kisvasút, óriáskerék, körhinta, csacsifogat, csónakázótó, játszótéri játékok, sok pihenőpad, jelzett kiránduló utak várták az ide látogatókat.
1963-ra kialakult annak a szabadidőközpontnak a magva (Állatkert és Vidámpark az Úttörővasúttal), amelyből már csak a Motel és a Vendéglő hiányzott... A kisvasúti alagút Betekints völgyi végénél úttörőtábor létesült. Ez az intenzív és

látványos fejlődési szakasz 1972–74-ig tartott. Annak ellenére, hogy az Állatkert és a Vidámpark népszerűsége, látogatottsága töretlen maradt, a fenntartásához szükséges pénzt csökkenteni kellett. Megszűnt a kisvasút, lebontották a hidakat, eltűntek a csónakok, elhordták a padokat, síneket... A közkedvelt pihenőhely a fejlesztéseknek köszönhetően ismét játszóterekkel, meseparkkal várja az érdeklődőket.

11. Veszprémvölgyi apácák kolostorának romjai

- **Legkorábbi női zárda alapításának körülményei (1018). Honnan jöttek és kik voltak a bazilissza (görög ortodox) apácák? Az Árpád-házi királyok bizánci, keleti kapcsolatai.**

A Betekints-völgy felső szakasza a veszprémvölgyi apácák kolostorához tartozó terület volt, amelyet az alapítás után az uralkodó kivett a veszprémi püspök joghatósága alól és közvetlenül az esztergomi érsek alá rendelt.

A veszprémvölgyi görög apácák kolostorának romja Veszprém legrégebbi ismert épületegyüttese. A kolostort, Magyarország egyik legkorábbi női zárdáját az első ezredforduló táján (1018-ban) Szent István alapította fia, Szent Imre királyfi bizánci felesége kíséretében érkező bazilissza (görög ortodox) apácák számára.

A veszprémvölgyi kolostor alapításának háttere: a görög apácák kolostorának alapítása behelyezhető Szent István európai kihatású intézkedéseinek sorába, amelynek egyik fontos része a Magyarországon átvezető jeruzsálemi zarándokút megnyitása volt. István 1018 táján szövetséget kötött a bizánci császárral, aminek jeleként maga és Imre fia számára kapott egy kettős keresztbe foglalt darabot Krisztus keresztfájának maradványából: ennek emléke a magyar címer kettős keresztje. Ezt a szövetséget pecsételte meg, hogy Imre herceget bizánci görög hercegnővel házasították össze. A frigyből gyermek nem született.

Veszprém Szent István uralkodásától kezdve évszázadokon át a királynék székhelye volt. 1018-tól Gizella királyné is gyakran tartózkodott Veszprémben, így szálláshelye mellett építették a görög monostort a jövőbeli menynek is. Itt talált menedéket a fejedelmi család több, lakóhelyéről elűződött női tagja: többek között Judit, Bátor Boleszló lengyel herceg magyar felesége fiával, *Bezprim* herceggel, aki a veszprémi vár ispánja lett, és akinek városunk a nevét köszönheti. Ide menekült az örmény családból származó bolgár cárevics elűzött neje, szintén Péter nevű fiával.¹⁸

Emellett számos teória él a Veszprém név gyökereiről, íme néhány, ízelítőül: *A város neve eredetileg Bezprem volt, mely szláv eredetű összetett szó. Jelentése nyelvészeink szerint: egyenetlen. Gizella királyné emlékét idézi Bonfini (Mátyás király történetírója) mondaszerű névmagyarázata: Gizella királyné „Vessz, prém!” felkiáltással mondott le drágakövekkel díszített bundájáról, hogy hozzájáruljon a Szent Mihály Székesegyház építési költségeihez. Elterjedt volt az a vélemény is, amely Veszprém nevét a város egyik kútjának, a Fehér kútnak német nevétől, „Weissbrunn”-tól származtatta.*

A veszprémvölgyi alapítólevél: A monostor István királynak 1018 körüli görög nyelvű alapítólevelét Kálmán király 1109-ben kelt átíró-leveléből ismerjük. Ma ez

¹⁸ GYÖRFFY GYÖRGY: *A veszprémvölgyi alapítólevél.* =Veszprém kora középkori emlékei. Veszprém, 1994. 19.

a Magyar Országos Levéltár legrégebbi eredeti dokumentuma. Szövegében számos magyar nyelvű szórványemlék fordul elő, melyek azért jelentősek, mert latinul és görögül rögzítették a magyar és szláv eredetű szavakat. Leginkább helynevek fordulnak elő magyarul (Veszprém, Kenese), de a szövegben megtalálható a király és a Duna szó is.

A hagyomány szerint itt készült az a miseruha 1031-ben, amelyet később a magyar koronázási palásttá alakítottak át és a legutolsó koronázásig folyamatosan használtak. Bár a történészek és a művészettörténészek egyértelműen bebizonyították, hogy mindez csak legenda, a valóságban a koronázási palást nem Veszprémben készült – ám ez nem csökkenti a hely történelmi szerepét, miként nem csorbítja szellemét sem.

- **Ciszterci apácák lakhelye**

Az eredeti lakókat 1240 táján – IV. Béla király kérelmére – ciszterci apácák váltották fel. A számos birtokadomány és kiváltság birtokában lévő apácák a török hódoltság koráig éltek monostorukban. 1543 körül levéltárukkal és kincstárukkal együtt a török elől a nyugat-magyarországi Körmendre menekültek, s ott még mintegy 80 éven át működtek.

- **Jezsuiták Veszprémben, a templom építése és későbbi sorsa**

A török hódítás kezdetén az apácák elmenekültek, és a monostor lassanként elpusztult. A romokat a hozzátartozó birtokokkal együtt 1627-ben II. Ferdinánd király a győri jezsuitáknak adományozta, akik ezt a 18. században Vörösberényben lévő rendházukból igazgatták.

1734-ben a jezsuiták – hálájuk jeléül a gazdag adományért – elhatározták, hogy a kolostor templomának romjain barokk kápolnát emelnek, melynek munkálatai azonban évekre elhúzódtak, mert Győrött is templomot építettek. Végül 1740-ben kezdték meg az itteni építkezést, amelyet azonban sohasem fejezték be egészen, mert a rendet 1773-ban II. József feloszlatta.

18. századi jegyzőkönyvek szerint a templom nem volt felszentelve, így nem is miséztek falai között. 1777-ben megszenteltek ugyan egy harangot, de az sosem kondult meg, és egy évre rá már a templom lebontásából származó anyagok felhasználásáról rendelkezett a helytartótanács... Az 1770-es évek végén a templomot részben vissza is bontották, tetőanyagát, padlóburkolatát, ajtóit, ablakait a vörösberényi és padragi templomokba építették be. Így tető nélkül puszta falakkal állt a templom az 1960-as évekig, amikor a város és az Országos Műemléki Felügyelőség a további pusztulást megelőzendő befedette. Az 1990-es évek végéig a megyei múzeum kőtárát őrizték benne.

- **Régészeti ásatások (1937–2001)**

Az 1938-as Szent István emlékévként alkalmából *Rhé Gyula* veszprémi múzeumigazgató kisebb ásatást végzett a veszprémvölgyi apácák kolostorának helyszínén. Az ekkor előkerült romok – egy nagy udvart környező épületrészek – feltehetően a ciszterci nővérek 14. század végi építkezéseihez köthetők. Konzerválták az előkerült épületmaradványokat, ám a rendszeres karbantartás hiányában a falak szétfagytak és pusztulásnak indultak.

1996-ban fogalmazódott meg az igény a romterület rendezésére és a jezsuita templom helyreállítására. 1998-tól 2000-ig az Országos Műemléki Felügyelőség folytatott kutatásokat a kolostor és a jezsuita templom területén. Kutatásaik során megállapították, hogy a barokk templom építéskor alapfalként használták fel a korábbi épület maradványait, ahol egy 14. századi kriptát találtak. Sikerült tisztázniuk azt is, hogy a 14. század végén nagy átépítés zajlott a kolostor területén, amelynek keretében elbontották az oldalkápolnát és használaton kívül helyezték a régi apátsági templomot.¹⁹

2009-ben Veszprém Megyei Város Önkormányzata húsz évre vagyonkezelésbe vette a templomot és az egykori veszprémvölgyi apácakolostor romjait, majd uniós támogatással megújította a területet. 270 év után a templom építése 2011-ben fejeződött be, amely így újra látogatható, mint turista látványosság és ökomenikus zárandokhely.

12. Kiskúti csárda/Nyugati kapu

- **Kutak, források Veszprémben**

A Kiskúti-csárdánál a Séd nagy S alakú kanyarulatot vesz. A Kiskúti-csárda környékén több forrás is ered, amelynek összegyűjtött vize látja el Veszprém lakosságát kiváló minőségű karsztvízzel.

- **Kiskúti csárda történetei, a kedvelt kirándulóhely híres vendégei (Cholnoky Jenő, Kompolthy Tivadar, Páger Antal, Szellay Alice, Sulyok Mária, Széki Patka László...)**

A kiegyezést követően, 1875-ben nyerte el Veszprém az ún. rendezett tanácsú város rangját - a Séd-völgy és útjainak fenntartása a város feladata lett. Az Építési és Szépészeti Bizottság, majd a megalakuló Veszprémi Szépítő Egylet pár év alatt 24 ezer fenyőcsemetét ültetett el a Betekints csárdától a Kiskúti vendéglőig.

A 20. század elejére a Betekints-völgy már a veszprémiek pihenését, szórakozását szolgálta. Elkészült a Laczkó-forrás kőből rakott építménye pihenőhellyel, az árnyas fák alatti kerthelyiségek pedig kedvelt találkozóhelyekké váltak.

A Kiskúti csárda már a 19. században is kedvelt kirándulóhely volt. Rusztikus berendezésével, egyszerű bor- és ételválasztékával ma is sokakat vonz; nyáron a hosszú sétától eltikkadt turistáknak hűs pihenőt, télen pedig főként a sízésben, szánkózásban átfagyott kirándulóknak fűszeres-forraltboros melegedőt nyújt.

A családi vállalkozású létesítményben hangulatos majálisokat és juniálisokat tartottak, ahol a város középpolgári rétege is megjelent. E mulatságoknak népszerű attrakciója volt a zsákban-futás, a „síkos” – lekérgezett – fáramászás, és a lepényevés. Főtt ételt a rendezvényekre készítettek, pogácsát, szendvicset viszont állandóan lehetett kapni. Zenére vasárnap este tudtak szórakozni. Az 1930-as évektől folyamatosan a *Hosoff* család működteti – erre a történelem viharai közepette nem sok hasonló példa akad!

A csárdát 1831-ben említik először Zsidócsárda néven. Az 1890-es évek közepén már Kiskúti Csárda a neve, feltehetően a mellette épített forrás medencéjének elnevezése után.

¹⁹ FÜLÖP ANDRÁS–KOPPÁNY ANDRÁS: *A veszprémvölgyi apácakolostor.* = Számvetés 2001. 33–35.

Első ismert tulajdonosai Ney Lipót, Ifsics Jánosné, majd az 1920-as évektől Bakonyi Andor. 1927-től bérlője, 1930-tól pedig tulajdonosa lett Hosoff József, aki az 1952-ben történt államosítás után a Vendéglátóipar Vállalat dolgozójaként vezette tovább az üzletet. Halála után (1958) lánya, Simon Károlyné Hosoff Ágnes lett az üzletvezető, aki 1970-ben a városban elsőként kapta vissza a vendéglátó-ipari engedélyt. Ági néni halála után (2008) családja üzemelteti tovább a városszerte ismert és közkedvelt Kiskúti Csárdát.

Hosoff József az 1930-as évek elején vendégekönyvet nyitott a csárda vendégei számára, melyet az 1950-es évektől nagyobb megszakításokkal napjainkig vezettek. A vendégekönyv bejegyzései között találjuk Cholnoky Jenő (1870–1950) veszprémi földrajztudós, Kompolthy Tivadar (1914–1993) Kossuth-díjas vegyészmérnök, Széki Patka László költő elismerő szavait, és több népszerű színész, többek között Páger Antal, Szellay Alice, Sulyok Mária bejegyzését, autogramját. A híres filmszínészek 1943-ban Veszprémben forgatták az „Aranypáva” külső felvételeit és a forgatás szüneteiben a Kiskúti Csárdában találtak menedéket és felüdülést.

Veszprém, 2011. március 21.

Összeállította:
Márkusné Vörös Hajnalka
Veszprém Megyei Levéltár

Lektorálta:
C. Szalai Ágnes